

Данка Вујаклија*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК: 811.163.41'282.3'367
DOI: 10.19090/gff.2022.1.221-252
Originalni naučni rad

ХИПОТАКСА У ХЕРЦЕГОВАЧКО-КРАЈИШКОМ ДИЈАЛЕКТУ (ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА)**

Предмет овога рада јесте систематизација досадашњих сазнања о хипотактичким структурама у херцеговачко-крајишком дијалекту, с освртом на резултате истраживања ове теме у шумадијско-војвођанским и призренско-тимочким говорима и смерницама за могуће правце даљих истраживања. На основу расположиве литературе износе се основне карактеристике хипотактичких структура у херцеговачко-крајишком дијалекту, првенствено везничка обележја, полазећи од класичне поделе зависнослужених реченица. Обједињавањем података „расутих” по дијалектолошкој литератури жели се олакшати сагледавање хипотаксе датог идиома и пружити основа за даља истраживања. Спроведена систематизација показује не толико специфичности херцеговачко-крајишког дијалекта, међу осталим дијалектима српског језика, колико његову повезаност са неким другим дијалекатским типовима, односно унутардијалекатске специфичности, као што је то увођење допунских реченица везником *е* (*ја виђу е лаже*), карактеристичним преваходно за херцеговачко-крајишке говоре на подручју Црне Горе.

Кључне речи: српски језик, херцеговачко-крајишки дијалекат, дијалектологија, дијалекатска синтакса, хипотакса.

УВОД

Овај рад усмерен је ка синтези досадашњих истраживања хипотактичких структура у херцеговачко-крајишком (Х-К) дијалекту. Настоји се утврдити у којој је мери и на којим теоријско-методолошким основама овај домен синтаксе у датом дијалекту испитан, те синтетизовати досадашњи резултати, при чему се спроводе извесна поређења са резултатима испитивања ове теме у шумадијско-војвођанским (Ш-В) и призренско-тимочким (П-Т)

* dankaur@ff.uns.ac.rs

** Овај рад је изложен на научном скупу *Језици и културе у времену и простору 10*, који је одржан онлајн 20–21. новембра 2021. године у организацији Филозофског факултета у Новом Саду.

говорима (Вујаклија, 2020; Урошевић, 2011) и дају смернице за могућа даља дијалектолошки релевантна истраживања. Синтеза је заснована на аутору овога рада доступним монографијама и радовима посвећеним Х-К говорима.¹

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА ХИПОТАКСЕ У Х-К ДИЈАЛЕКТУ

Преглед литературе посвећене Х-К говорима показује да су ови говори у домену хипотаксе, генерално посматрано, парцијално и диференцијално обрађивани. По правилу, фокус је био на везницима, и то оним који формом или значењем/функцијом показују разлике у односу на стандардни језик, и везницима којих у стандардном језику нема, полазећи мање-више од класичне граматичке класификације зависнослужених реченица и, рекло би се, ослањајући се на репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима коју је дефинисала М. Ивић (1963; в. експлицитно Петровић, 1978: 125, нап. 186), при чему се није улазило у посебне синтаксичко-семантичке анализе. Описани приступ начелно одликује и досадашња испитивања хипотаксе у Ш-В и П-Т говорима (уп. Вујаклија, 2020: 152–153; Урошевић, 2011: 123–125), с тим што је за Х-К говоре на располагању било знатно више података него за Ш-В дијалекат.²

По приступу тематици и захвату грађе издваја се синтаксичка студија М. Станића (1977) посвећена ускочком говору. У целини *Примери за хипотаксу* (Станић, 1977: 22–25) износи се, без улажења у анализе, релативно богата грађа за сваку врсту зависнослужене реченице, при чему се на послетку наводи и изванредан број илустрација асиндетских хипотактичких структура, као што је то: *Мишљаг умрије*³. Посебну пажњу привлачи целина *О неким односима у сложеној реченици* (Станић, 1977: 25–29), у којој се дају примери који би према речима аутора били негде „у пољу између паратаксе и хипотаксе”, те примери „из којих се виде какви други прелазни односи у области сложене реченице”. Тако се, на пример, међу саставним реченицама

¹ Разни прелазни говорни типови по правилу нису били предмет разматрања.

² На ово је генерално указано у XXXX, 2011: 123, 124, те ће се овде више пажње посветити одступањима од опште слике.

³ Изворна транскрипција грађе је поједностављена и, у извесној мери, уједначена. Акцент је задржан у релевантним случајевима.

наводи: *Он је купијо ђецу те му тријебила ливаду*, и (претпостављамо, семантичка) ознака – намерна реченица. Посебну целину представљају *Везници* (Станић, 1977: 29–38), при чему добар део чине везници који уводе зависне реченице, односно употребе у зависносложеним реченичним структурама, чиме се допуњује целина *Примери за хипотаксу*. Овом студијом добили смо шири увид у хипотактичке односе и њихова везничка обележја у Х-К дијалекту, док би се обједињавањем података из представљених целина (као и остале литературе) олакшало сагледавање хипотаксе датог идиома, те даља истраживања.

Имајући све речено у виду, у редовима који следе, на основу расположиве литературе, изнеће се основне карактеристике хипотактичких структура у Х-К дијалекту, првенствено везничка обележја, полазећи од класичне поделе на релативне, допунске, просторне, временске, поредбене, узрочне, намерне, условне, допусне и последичне реченице.⁴

КА СИНТЕЗИ РЕЗУЛТАТА ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА ХИПОТАКСЕ У Х-К ДИЈАЛЕКТУ

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ХИПОТАКСИ. О учесталости хипотактичких структура у Х-К дијалекту податке нам пружа рад посвећен говору Срба у јужној Барањи, чији је аутор С. Секереш (1980: 163–164). Аутор најпре скреће пажњу на веома честу употребу простих (30%) и независносложених (34%) реченица у говору и приповедању барањских Срба. Ово доводи у везу са архаичнијим начином приповедања. Међу најфреквентнијим зависним реченицама пак бележи временске (33%), допунске (27%) и релативне (18%). У морфолошком одељку аутор (Sekereš, 1980: 160) побраја најучесталије везнике, узимајући у обзир и паратактичке и хипотактичке структуре. Од хипотактичких везника најчешће се употребљавају: намерни *да*, временски *док*, *кад(а)*, *пошто*, начински *како*, узрочни *јер (јел)*, последични *да*, условни *ако*, те допусни *иако*. Изнесени подаци би могли бити репрезентативни за народни говор генерално, односно за неке његове жанрове (уп. Вујаклија, 2020: 153).

⁴ Асиндетске структуре остаће по страни, а, по правилу, неће се разматрати ни разни прелазни односи којима се бавио М. Станић (1977: 25–29). Проблематика инфинитивних конструкција еквивалентних зависним реченицама биће само дотакнута.

Што се тиче неких врста зависносложених реченица, првенствено допунских и намерних *да*-реченица, по правилу, са презентом, занимљиво би било сагледати на Х-К терену њихов однос према еквивалентним инфинитивним конструкцијама типа: *није научио радити, бије реко доћи, дошла ја градити вуну* (уп. Вујаклија, 2020: 153–154). Будући да то превазилази задате тематске оквире рада, износи се само неколико запажања. У многим говорима инфинитивне конструкције су знатно чешће или најчешће, што би била једна од значајних особина западнијих штокавских говора (Дешић, 1976: 293–302; Sekereš, 1980: 166; Павлица, 1984: 411; Драгичевић, 1986: 189–192; Кајић, 1995: 346; уп. Петровић, 1973: 151; 1978: 137; Тешић, 1977: 243–244; Пижурица, 1981: 209–211), док се у појединим мање-више једнако употребљавају (Симић, 1978: 97–98; уп. Николић, 1972: 699–700; Станић, 1977: 93–94). Треба притом истаћи да су у досадашњим истраживањима у разматрање узимане и структуре које улазе у састав предиката. Било би корисно сагледати евентуалне разлике међу појединим идиомима Х-К дијалекта у опсегу употребе инфинитивних конструкција.

РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ. Када су у питању релативне реченице, податке налазимо пре свега о типичним релативизаторима, будући да је реч о тзв. упитно-одноним заменицама које, по правилу, налазе места при морфолошкој обради испитиваног говора. Литература потврђује следеће типичне релативизаторе: *који*,⁵ *што/шта*, *чији*, *какав*, *колики*,⁶ *ко*,⁷ те атипичне релативизаторе: *да*, *те* и *ће*⁸, при чему информацију о употреби релативизатора *те* налазимо у вези са Х-К говорима на подручју Црне Горе и источне Херцеговине (Вуковић, 1938–39: 61–62, 103; Пецо, 1964: 136–137, 142; 1985: 271–272; Николић, 1972: 701; 1991: 382–383, 398–399; Петровић, 1973: 158; 1978: 140; Дешић, 1976: 248, 277; Станић, 1977: 25, 32, 35, 36, 47, 48, 50, 51–52; Симић, 1978: 101; Sekereš, 1980: 153, 164, 166; Пижурица, 1981:

⁵ У раду се по правилу не наводе различите фонетске варијације релативизатора, већ основни лик, односно онај који карактерише стандардни језик. Такође се посебно не разматрају структуре са партикулом *год*, као ни случајеви вишеструке релативизације типа: *Ко кога надлаже, да за њега остане љеб*.

⁶ У прегледаној литератури нису пронађени примери.

⁷ У вези са говорима у међуречју Неретве и Ријеке дубровачке, те северне и североисточне Босне помиње се и лик *тко* (Halilović, 1996: 178–179; Пецо, 1985: 269).

⁸ У овом раду у релативне реченице са прилошким релативизаторима убрајају се оне које се у литератури помињу, односно наводе са израженом управном речју – антецедентом, и то именског типа.

137, 140, 216, 217, 218, 219, 223–224, уп. стр. 216; Павлица, 1984: 398; Драгичевић, 1986: 153–154, 199–200; Ђуровић, 1992: 283, 290; Кашић, 1995: 326; Halilović, 1996: 178–179; Далмација, 1997: 117; Тривунац, 2002: 13; Марковић, 2011: 535, 542):⁹

- (1) а. има пропалица *кои неће да раде* (Дешић, 1976: 277), Ми тамо имамо извор један, *који се зове Кленовац* (Sekereš, 1980: 164); б. *Кои чоек не може себе научи*, нека ћути, но шта (Пижурица, 1981: 223), *Кои не зна пјеват и играт*, он седи у буцак (Пижурица, 1981: 223);
- (2) а. дошо је они *што смо га срели у пољу* (Пецо, 1964: 136), Оно е Марија *што врће јагњад* (Станић, 1977: 25), од оне дрвене посуде *што се помузу козе* (Ђуровић, 1992: 283); б. запамти ово *што сам ти реко* (Вуковић, 1938–39: 61), *Што сам могла*, то сам и урадила (Марковић, 2011: 535); в. Продавала *шта сам стизала* (Николић, 1991: 382), *Шта скуваш*, то ћеш и јести (Марковић, 2011: 535);
- (3) Риче крава *чије смо теле јуче продали* (Николић, 1972: 701), *Чија надница биде боља*, да му се боље и плати (Станић, 1977: 25), *Стигле су жене чије ћери се удају* (Sekereš, 1980: 166);
- (4) *какав отиша*, наки доша (Дешић, 1976: 248), *каки сам*, таки сам (Дешић, 1976: 248);
- (5) *Ко остане жив*, сретно му било! (Станић, 1977: 25), Има ли *кò кò то зна?* (Станић, 1977: 50), *кога нема* беж њега се може (Пижурица, 1981: 140);
- (6) Има ли још *ко да није добијо ракију?* (Станић, 1977: 36), Има на мљестима *да е обољело жито* (Станић, 1977: 36), То е било мјесто *да га* (каквог) *нема у Црну Гору* (Пижурица, 1981: 216);
- (7) вратише с(е) они људи *те су куповали вуну* (Вуковић, 1938–39: 103), дај м(и) оне паре *те си ми дужан* (Вуковић, 1938–39: 103), је л ово они коњ *те си га јесенас купијо* (Вуковић, 1938–39: 103), они Крсто *те је служијо с мојим оцем* (Пецо, 1964: 137), паљ је оно *те се њиме збија сир* (Пецо, 1964: 137), Прво покопај оне *те си побио* (Пижурица, 1981: 218);

⁹ Иако у литератури не налазимо за сваки проучен говор податке о присуству свих осталих релативизатора, на основу досадашњих сазнања о овој проблематици на дијалекатском терену штокавштине, полази се од претпоставке да нису територијално специфични. Слично се приступа и другим врстама хипотактичких везника.

(8) пољуби наћве *ђе се кува кру* (Петровић, 1973: 158), *имам фса ђе лежи ко тора* (Петровић, 1973: 158), *Има мљеста ђе биг два товара укусијо* (Станић, 1977: 25).

Што се тиче учесталости појављивања релативизатора, за говор јужнобарањских Срба, наводи се податак да су најчешћи *који* и *што* (Sekereš, 1980: 164). У вези са њиховом дистрибуцијом, истраживачи скрећу пажњу на то да је релативизатор *што* обичнији, да се често појављује на месту релативизатора *који*, да се искључиво *што* јавља када су у питању лица, а да је претежно када нису лица у питању, да су у огромној већини анализираних примера могућа међусобна замењивања *што* и *који* без последица по значење, те да корпус није подесан за шире опсервације ове проблематике (Петровић, 1973: 158; 1978: 140; Станић, 1977: 35; Симић, 1978: 101; Драгичевић, 1986: 199–200; уп. Вујаклија, 2020: 156, в. и литературу тамо).

Када је у питању дистрибуција основних облика *што* и *шта*, проблематика је анализирана првенствено из морфолошке и шире синтаксичке перспективе, која је подразумевала анализу и других типова зависнослужених реченица са датим облицима. Издвајају се следећи подаци: релативно је првенствено *што*, мада се појављује и релативно *шта*; *шта* се среће у тзв. акузативним ситуацијама, било да је реч о упитном, зависноупитном, релативном или неком другом значењу, али ту спада и доста тзв. номинативних медија; притом у истим ситуацијама се проналазе и примери за облик *што*, те се примери са *шта* и они са *што* потпуно мешају, с тим што *шта* показује тенденцију ширења; искључиво се *што* употребљава када стоји на месту релативног *који*, а заступљено је и у корелацији типа: *Што на ум, то на друм* (Вуковић, 1938–39: 61; Пецо, 1964: 136; Станић, 1977: 47–48; Пижурџа, 1981: 137; Ђуровић, 1992: 283–284; Марковић, 2011: 535; уп. Николић, 1991: 382–383; уп. Урошевић 2015: 199–301, 389–410).¹⁰

Што се тиче релативног *те*, интересантан је податак о његовом присуству у качерском говору Ш-В дијалекта, што је окарактерисано као језички траг ијекавских досељеника са тла данашње Црне Горе. Овим прилогом ареал релативног *те* се допуњује, односно проширује и на источну Херцеговину (в. у Вујаклија, 2020: 154, нап. 10).

¹⁰ За говор околине Удбине у Лици скреће се пажња на то да се само појављује облик именичке заменице *што* (Павлица, 1984: 395; уп. Halilović, 1996: 179).

Када је реч о структурним обрасцима релативних реченица, у вези са говором околине Колашина, напомиње се да није необично започињање сложене реченице са *који* типа: *Кои чоек не може себе научи, нека ћути*, што се сматра једном од знатнијих разлика између Вукове реченице и оне која одликује савремени књижевни језик. Пажњу привлачи инкорпорирани антецедент (Пижурица, 1981: 223; уп. Вујаклија, 2020: 156, в. и литературу тамо).

У будућим истраживањима било би корисно испитати семантичко-прагматичка обележја релативизатора *те*,¹¹ утврдити (деталније) ареал његове појаве, те дистрибуцију *те*, *који* и *што*. У вези са дистрибуцијом релативизатора *што* и *шта* обратити пажњу на експлицитаност / имплицираност антецедента са датим релативизаторима, његова инхерентна семантичка обележја, те семантичко-прагматичка обележја релативних *што* и *шта* реченица, и, на крају, могуће унутардијалекатске разлике с обзиром на њихову дистрибуцију. Поред тога, ваљало би утврдити и репертоар прилошких релативизатора и могуће унутардијалекатске разлике у овом домену.

ДОПУНСКЕ РЕЧЕНИЦЕ. У сфери допунских реченица бележе се везници: *да*, *е*, *што*, *ђе*, *те како* и *дако*¹². Функцију везника може добити и примарно императивно *нека*. Везничко *е* се региструје у Х-К говорима на подручју Црне Горе, што важи и за недвојбене примере тзв. неутралног *ђе*¹³ и за везничко *дако*. Везник *како* спомиње се у вези са зависним реченицама које се појављују са управним глаголима из сфере опажања или је реч, у најширем смислу, о тзв. зависноупитним реченицама (Вушовић, 1927: 66–68; Вуковић, 1938–39: 103, 105; Петровић, 1973: 158; 1978: 140; Станић, 1977: 22, 23, 27, 28, 30, 32, 34–35, 36; Sekereš, 1980: 164; Пижурица, 1981: 217; Павлица, 1984: 414; Драгичевић, 1986: 198):¹⁴

¹¹ Рекло би се да се ограничава на рестриктивне релативне реченице.

¹² У забележеним примерима овај везник се реализује са (дугосилазним) акцентом или са дужином на месту акцента.

¹³ Мисли се на *ђе* које није ограничено на реченице са управним глаголима опажања. В. даље у раду.

¹⁴ Допунске реченице могу се увести и разним другим упитним речима типа *ко*, *кад*, *зашто*, *да ли* и др., када се у класичној граматичкој литератури говори о зависноупитним реченицама (в. нпр. Sekereš, 1980: 164), што овде, због готово неограниченог инвентара таквих „везника”, није предмет разматрања. У допунске реченице могле би се сврстати реченице типа: *гледам неће ли доћи*, *чекам неће ли се*

- (9) Рада биг била да нас почете (Станић, 1977: 23), Мишљаг да ћеш ми дати један залагај (Станић, 1977: 22), Они су казал да нисам способан за војску (Sekereš, 1980: 164);
- (10) а. кажу е је био јунак (Вушовић, 1927: 68), Ја виђу е лаже (Станић, 1977: 22), Бојо се е ће га краљ укорити (Станић, 1977: 35), Мислио е су дошли за њега (Пижурица, 1981: 217); б. Добро е е си дошла (Станић, 1977: 22), Жо ми е иг нема (Пижурица, 1981: 217);
- (11) Жао ми је што га не виђег (Станић, 1977: 22), Што мари што е отишо? (Станић, 1977: 22), Валите (грешите) што се не жените (Станић, 1977: 36);
- (12) а. Види се ће си из села (Вушовић, 1927: 66), Знадок вала ће (да) е погинуо (Станић, 1977: 22), Зно сам ће ће га ђаво наћи (Пижурица, 1981: 217); б. препо се ће мало заслабијо (Вуковић, 1938–39: 103), Радуе се ће се удае (Станић, 1977: 28); в. Угледају овце ће ладују (Петровић, 1973: 158); Чуем ће диване (Петровић, 1978: 140); Нашли су коња ће лежи (Петровић, 1978: 140); ено и ће пјевају (Павлица, 1984: 414);
- (13) А отуд с опазл у чардак, како Ђурица ишо (Петровић, 1973: 158);
- (14) надамо се дџко му биде боље (Вуковић, 1938–39: 105);
- (15) Вољела биг нека ве све бог чува (Станић, 1977: 23), Реци му нек дође (Станић, 1977: 32).

У вези са фреквенцијом везника, за говор јужнобарањских Срба, узимајући у обзир и зависноупитне реченице, утврђује се најчешћа употреба везничког *да* и прилошког (у наведеним примерима, зависноупитног) *како*, те ређа појава заменица *ко*, *који*, и прилога *ће* и *када*, по правилу свих у зависноупитној вредности (Sekereš, 1980: 164).

Када је у питању везник *е* у сфери допунских реченица, истраживачи скрећу пажњу на његову употребу у вредности везника *да*, те везника *што* (Вушовић, 1927: 67–68; Станић, 1977: 35; Пижурица, 1981: 217).

Када је реч о *неутралном ће*, за неке говоре на подручју Црне Горе, наводи се да се у допунским реченицама јавља на месту везника *да*, те у функцији везника *што* (Вушовић, 1927: 66; Вуковић, 1938–39: 103; Станић,

јавити (Павлица, 1984: 414), које литература препознаје као објекатске реченице. На граници саставног паратактичког и допунског хипотактичког везника налази се *те* у примеру: Ако бог да *те дођу* (Пижурица, 1981: 218), који се с разлогом наводи међу примерима *те* у зависним реченицама, јер семантички *те* уводи допунску реченицу.

1977: 22, 34, 35; Пижурица, 1981: 217). Занимљива паралела би се могла успоставити са банатским допунским *ди*, те П-Т допунским *дек(а)* и евентуално, када је у питању говор Ниша, допунским *где/ди* (в. у Вујаклија, 2020: 157–158; Урошевић, 2011: 126–127).

Посебну сферу реализације показују везници *ђе* и *како* у примерима типа: *Угледају овце ђе ладују, А отуд с опазл у чардак, како Ђурица ишо*, када су управни глаголи из групе глагола опажања, тј. визуелне и аудитивне перцепције, и тзв. констатовања опажаја (в. у Павловић, 2009: 37), или уз речцу којом се упућује/позива на визуелно опажање, при чему је у већини примера који се наводе експлициран објекат перцепције. У вези са неким говорима (говорима Баније, Кордуна и Лике) скреће се пажња на често појављивање таквих конструкција са *ђе* место *како* (Петровић, 1973: 158; 1978: 140; Пижурица, 1981: 217; Павлица, 1984: 414; Драгичевић, 1986: 198).

Што се тиче везничког *дако* (< *да ако*) у сфери допунских реченица, сазнајемо да се користи у реченицама „у којима се изражава нека жеља, нада да се оствари нешто што се жељно очекује” (Вуковић, 1938–39: 105; уп. Станић, 1977: 30).

Овај домен хипотаксе потребно је систематски испитати, утврдити репертоар везника, те њихову ареалну и семантичко-прагматичку дистрибуцију, нарочито у случајевима употребе и везника *е*, који, судећи по примерима, има нека семантичка ограничења (барем у појединим говорима), што би могло важити и за неутрално *ђе*.¹⁵

ПРОСТОРНЕ РЕЧЕНИЦЕ. Када су у питању просторне реченице, подаци су фрагментарни. Налазимо их првенствено у вези са релативним реченицама у ускочком говору будући да су у њих уврштене.¹⁶ Наводе се примери са *ђе* (*гој*), *ђе* (*гој*) *шта, куд* (*гој*) / *кудије*, а при синтаксичкој обради прилога у датом говору каже се да су прилози *куд, куда, кудије, окле, одакле, докле, камо, ђе* итд. упитни прилози, али да они могу служити као везници релативних или зависноупитних реченица, при чему међу примерима налазимо једну потврду просторне реченице са везником *ђе*. Наводећи

¹⁵ Примери сугеришу да се дати везници ограничавају на сферу изношења пропозитивног садржаја као датости (в. у Павловић, 2009: 51), односно да се неће појавити у случају када се пропозитивни садржај представља као израз воље, хтења, намере и сл. (в. нпр. Станић, 1977: 22, 23; уп. ХХХХ, 2011: 127, укључујући нап. 6; в. и: Стевановић, 1933–34: 125–126; Пешикан, 1965: 211).

¹⁶ Овде су такви примери уврштени међу прилошке реченице с обзиром на одсуство антецедента именског типа (в. нап. 8).

разноврсне структуре које илуструју „правилну” и „неправилну” дистрибуцију прилога *куд*, *камо* и *ђе* у X-K говорима Лике, пружају се и неке потврде просторних реченица, при чему нема примера за *камо* у тој служби. За говоре Баније и Кордуна, те Лике констатује се да је *ђе* обично место *куд* или *камо*, али да се региструје и регуларно *куд* (Станић, 1977: 25, 122; Петровић, 1978: 140; Драгичевић, 1986: 198):

(16) а. Нека привали и ћића *ђе се нашо* (Станић, 1977: 25), *Бе сте ви прекрчали*, могло е и он (Станић, 1977: 25), тамо *ђе с удам све дарујем* (Драгичевић, 1986: 198); б. *Бе гој кртину нађе*, увати, па донесе (Станић, 1977: 25), Ми *ђе гој биднемо*, платићемо (Станић, 1977: 29);

(17) а. Лупа (краде) *ђе гој шта стигне* (Станић, 1977: 28); б. Оплијенише све *ђе шта нађоше* (Станић, 1977: 25);

(18) а. Не дају м да идем *куд ја требам ићи* (Петровић, 1978: 140), ш њима тамо *куд је та австриска војска ударала* (Драгичевић, 1986: 198); б. *Ку (куд) је гој крето*, сву (свуд) је добиво (Станић, 1977: 25); в. *Кудије маже* (шиба), све крв удара (Станић, 1977: 25).

Јасно је да овај домен хипотаксе захтева систематска испитивања.

ВРЕМЕНСКЕ РЕЧЕНИЦЕ. Домен временских реченица карактеришу следећи везници: *кад(а)*,¹⁷ *док*, *докле*,¹⁸ *пошто*, *како*,¹⁹ *чим*, *а*,²⁰ *тек (што)*,²¹

¹⁷ Варијанта *када* издваја се у Sekereš, 1980: 164. Временско *кад* може бити модификовано лексемом *тек*: *Тек ка* (*кад*) *се наеде мяса*, миран је (Станић, 1977: 22). О различитим врстама модификација временског односа у временским реченицама типа: *само кад*, *осим кад*, *и кад*, *тек кад* и др., в. Антонић, 2018: 348–351. За ускочки говор наводи се и тзв. асеверативна употреба везника *кад* у значењу ‘а, а то’: *Кад дођем на извор, кад вода заледила* (Станић, 1977: 37). В. и: *Ка (кад) тамо, кад наврнуо велики народ* (Станић, 1977: 22). Уп. Вујаклија 2020: 159, и нап. 17.

¹⁸ Дати везник се најчешће реализује са (краткосилазним) акцентом.

¹⁹ За говор србијанског Полимља наводи се пример са *ко*, а потом – *како*, са податком да је много распрострањеније (Николић, 1991: 513).

²⁰ Примећујемо да је *а* у овој служби најчешће под (краткосилазним) акцентом. У прелазним говорима јужне Босне и високе Херцеговине уочава се и *ха*: *ха се изумузе* (млијеко), никат фино није (Ђуровић, 1992: 324; уп. Halilović, 1996: 211). У вези са ускочким говором скреће се пажња на тзв. асеверативну употребу везника *а* у примерима као што је: *Кад тамо а бог задробијо опсен љеб у млијеко* па срка (Станић, 1977: 31). В. нап. 17.

²¹ Обрађујући везник *тек(е)* за говор околине Колашина се наводи да су форме без *-е* изузетно ретке, што се објашњава ретком употребом као временског

прије но (*што*), *откад*, *откако* (?)²². Временско *пошто* и *откад* примећени су у ускочком говору, док се *тек* (*што*) у функцији временског везника наводи за говор околине Колашина (Вуковић, 1938–39: 104; Пецо, 1964: 183–184; Петровић, 1973: 158–160; 1978: 140; Станић, 1977: 22–23, 27, 29, 30–31, 37, 102, 134; Тешић, 1977: 245; Симић, 1978: 100; Sekereš, 1980: 160, 164, 167; Пижурица, 1981: 158, 160, 213, 215, 217, 218–219; Павлица, 1984: 413, 414; Драгичевић, 1986: 198–199; Николић, 1991: 512, 513; Ђуровић, 1992: 324; Марковић, 2011: 605):²³

- (19) а. Оћу ја да радим *кад је мене гус* (воља) (Станић, 1977: 22); б. И једну ноћ, *кад сам усто*, нисам мого да станем на њу (Sekereš, 1980: 164); в. Помање ћеш (гордити се) *кад код мене дођеш* (кад се за мене удаш) (Станић, 1977: 22), *Кад свршимо тај поса*, почећемо с бербом грожђа (Sekereš, 1980: 167); г. *Кад знадне*, тада ће ти рећи (Станић, 1977: 102), *Даћеш кад имаднеш* (Пижурица, 1981: 158); д. *Кад^м ти устребају виле*, ти узми (Тешић, 1977: 244); њ. *Кад бидне дошо*, питаћу га (Станић, 1977: 115); е. *кад вадила*, зовни ме (Пецо, 1964: 184), *кад му писо*, поздрави га (Пецо, 1964: 184);
- (20) а. *Док су се они туде свађали*, он побјего (Марковић, 2011: 605); б. *Док биднем жива*, ви гладовати нећете (Станић, 1977: 102); в. *Чупни док нешто приглам* (Станић, 1977: 23), *Причекај ме док се обучем* (Пижурица, 1981: 217), *мучила се док је урадила то* (Драгичевић, 1986: 199); г. *Мораш чекати док не дуне вјетер*

везника; напомиње се и да уз временско *тек* по правилу иде *што* (Пижурица, 1981: 218).

²² М. Станић (1977: 23) наводи *отко*, што се може интерпретирати као редуковано *откако*.

²³ Временско значење приписује се и везнику *што* у прелазним говорима јужне Босне и високе Херцеговине: нећу ја да бацам *што неће пијукат* (Ђуровић, 1992: 283), те везнику турског порекла *бир* ‘чим’ у говорима у међуречју Неретве и Ријеке дубровачке: *б□р је ону кожу осушијо* (Halilović, 1996: 211). Посебан случај представљају временске реченице са иницијалном синтагмом *први*, *-а*, *-о* + *именица*, изразом *први пут* или лексемом *првом*, забележене у говору Пиве и Дробњака, те, када је у питању *првом*, у ускочком говору, за који се наводи да је реч о употреби место везника *чим* (Вуковић, 1938–39: 105–106; Станић, 1977: 120): *први је снџег пао*, нијесмо могли никуд (Вуковић, 1938–39: 106); *први пут га видим*, казаћу му (Вуковић, 1938–39: 106); *п□в□м га сретнем*, избићу га ко коња (Вуковић, 1938–39: 106), *П□в□м га видим*, рећи ћу му (Станић, 1977: 120). В. у ускочком говору и пример: *Једва он на бријег а пушка пуче* (Станић, 1977: 133). Аутор би рекао да је у питању везничка употреба речи *једва* (*тек*, *чим*).

- (Петровић, 1973: 159), Чекаћу га *док не дође с воде* (Тешић, 1977: 245), тражићу *док не нађем* (Павлица, 1984: 413); д. Ми то не печемо *док не превире* (комина се не пече док не превре) (Петровић, 1973: 159); ђ. *дѣк дјетолину покосиши*, одма е купиш (Павлица, 1984: 414), *дѣк су Талијани ушли*, ми смо се састали (Драгичевић, 1986: 199), узели су одма *дѣк су ушли* (Драгичевић, 1986: 199); е. бјежи, *док те нијесам ударио* (Вуковић, 1938–39: 104), одмакни се, *док није пукло грдило* (Вуковић, 1938–39: 104);
- (21) а. Нек спавају *дѣклѣ оће* (Станић, 1977: 37); б. То се превијава *докле добијеш чисту шеницу* (Петровић, 1978: 140), Чекај *дѣклѣ неко оплијеви мало оно* (Николић, 1991: 512), в. Немо *дѣклѣ ово јарине не продамо* (Станић, 1977: 37), Ја нећу ићи *докле не дођете кући питат моје родитеља* (Петровић, 1978: 140);
- (22) *Пошто сан (сам) се откопо*, одем кући (Станић, 1977: 22);
- (23) Има три године *како га нијесам виђела* (Станић, 1977: 27), Има веј два дана *како те чекамо* (Станић, 1977: 29), Десе-дванес година *кџо смо дошли* (Николић, 1991: 513);
- (24) *Чѣм примим писмо*, одговорим (Станић, 1977: 23), *Чѣм се вратиши из Дарде*, дођи к мени (Sekereš, 1980: 167), *чѣм се то заметло*, мога вамо утећи (Драгичевић, 1986: 198);
- (25) усто сам, *а е зора забијељела* (Вуковић, 1938–39: 104), *А сване*, њега нема кот куће (Тешић, 1977: 245), *А (кртицу) е сунце огрие*, она е готова (Симић, 1978: 100), Јавићу ви *а доћу* (Пижурица, 1981: 215);
- (26) а. *Тѣк је проверело*, скиде га (Пижурица, 1981: 218); б. *Тѣк што су сели* (Пижурица, 1981: 218);
- (27) а. То е било *прѣје нѣ е била она погибија* (Станић, 1977: 31); б. *прѣје нѣ што сам дошла овде* (Николић, 1991: 513);
- (28) Има десе година *џтка сам дошла* (удала се у ову кућу) (Станић, 1977: 22), Је ли доводила Зорка коња *џтка* (откад) *га е одвела?* (Станић, 1977: 22), *џтка̄* (откад) *га е купио*, није долазио (Станић, 1977: 23);
- (29) Има два дана *џткџ* (откад) *сам оће* (Станић, 1977: 22–23).

Када је у питању учесталост појављивања временских везника, корпус говора јужнобарањских Срба показује најчешћу употребу временског *кад(а)* и *док*. Овде се скреће пажња и на то да временске реченице могу означавати истовремене, превремене и послевремене радње (Sekereš, 1980: 164).

Што се тиче везника *док*, досадашња истраживања била су усредсређена на употребу негације у зависној реченици (протази), те на појаву *док* место *чим*.

Када је у питању проблематика негације у реченици с везником *док*, Д. Петровић (1973: 158–159, в. и нап. 166) при истраживању говора Змијања скреће пажњу на то да у примерима типа: *Прошло је прилично времена док су пребрали...*, везник *док* „одређује временску границу до које ‘досеже’ радња главне реченице”. Материјал датог говора, наводи аутор, показује губљење афирмативне структуре, при чему се чак бележи и пример реченице са имперфективним глаголом. За неке говоре (говоре Лике, Баније и Кордуна) скреће се пажња на појаву структура и са негацијом и без ње, за поједине (говор околине Колашина) се наводи да превагу имају ненегирани форми. У вези са другим говорима (говором Удбине, Љештанског, те села Обади у босанском Подрињу) само се истиче да се појављује одричан облик глагола у таквим реченицама (Тешић, 1977: 245; Петровић, 1978: 140; Симић, 1978: 100; Пижурца, 1981: 217; Павлица, 1984: 413; Драгичевић, 1986: 199). У грађи примећујемо и примере реченица овог типа са везником *докле*.

Када је реч о употреби везника *док* у вредности везника *чим*,²⁴ литература ову појаву бележи у говорима Лике, Баније и Кордуна, при чему се за неке говоре (говор Лике) истиче да је *док* у вредности *чим* обичније, односно да реченице са везником *чим* нису честе (Петровић, 1978: 140; Павлица, 1984: 414; Драгичевић, 1986: 198–199). Дата употреба везника *док* одликује и Ш-В говоре (в. у Вујаклија, 2020: 159–160).

У вези са временским *а* скреће се пажња на његову употребу у вредности везника *чим*, односно *тек* (*што*). У неким говорима (прелазним говорима јужне Босне и високе Херцеговине), наводи се, *а* је чешће од *чим*, у другим (говору Љештанског) – „пакаткад” се појављује у таквој вредности (Вуковић, 1938–39: 104; Станић, 1977: 31; Тешић, 1977: 245; Симић, 1978: 100; Пижурца, 1981: 215; Ђуровић, 1992: 324).²⁵ У овом домену Х-К говоре можемо повезати са Ш-В и П-Т говорима (в. у Вујаклија, 2020: 161; Урошевић, 2011: 128).

²⁴ У овој вредности *док* се најчешће реализује са (краткосилазним) акцентом.

²⁵ Када је у питању ускочки говор, указује се и на корелативну службу *а – а: у тренутку кад – у том тренутку, чим – одмах: А га лати, а га спрати* (Станић, 1977: 31).

Што се тиче глаголских облика у протази, у литератури се (најчешће у вези са везником *кад*, а у појединим случајевима и са *чим* и *док*) указује на употребу (перфективног) презента (типа: *кад дознам, чим се вратиш*), те посебних творбених формација презента (типа: *кад знаднем, док биднем жива*, на тлу Црне Горе; са префиксом *уз-* типа: *кад устишем*), а у функцији футура II. За одричне реченице уведене везником *док* у говору Пиве и Дробњака наводи се честа употреба перфекта који означава „радњу која се није догодила, али би се могла догодити у скорој будућности” (типа: *бјежи, док те нијесам ударио*). Интересантан је податак у вези са колашинским говором о одсуству футура II у временским реченицама, као и да се у њима за разлику од условних не може појавити аорист у функцији футура II. Привлачи пажњу и податак да се у говорима источне Херцеговине појављује тзв. крњи перфекат у функцији футура II (типа: *кад вадила, зовни ме*), који у датим говорима није обичан (Вуковић, 1938–39: 104; Пецо, 1964: 183–184; Станић, 1977: 102; Sekereš, 1980: 167; Пижурица, 1981: 158, 160, 213).

Сфера временских реченица тражи детаљнија испитивања, нарочито када је у питању ареална дистрибуција везника, те темпорална парадигма.

ПОРЕДБЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ. Када су у питању поредбене структуре, литература пружа више података о поредбеним конструкцијама, те разним модалним изразима са поредбеном семантиком. На пољу развијених поредбених реченица региструју се следећи везници: *ко да, ко што, како, ка/ко, колико, колико да, него / но да, но што, но, што*²⁶. Поредбене реченице са *ка/ко, колико да, но да*, те *но што* уочавају се у говорима на тлу Црне Горе, реченице са *но* (али, по изузетку) у говорима србијанског Полимља, док су реченичне структуре са *што* у примерима типа (39а) запажене у кореничком говору, те (у усамљеном примеру) говору Баније и Кордуна (Вушовић, 1927: 69; Вуковић, 1938–39: 104; Пецо, 1964: 163; Ластавица, према Петровић, 1973: 160; 1978: 140; Станић, 1977: 24, 25, 36, 38, 48, 126; Пижурица, 1981: 217; Николић, 1991: 513; Марковић, 2011: 605):²⁷

(30) Иде *кó да пада с неба* (Станић, 1977: 24);

²⁶ Посебан случај представља употреба *што* у модалним структурама типа: *Шт□ реко ти и Јоко*, и оне су наше (Станић, 1977: 24), затим: Он је, *шт□н□ ријеч*, потрпезна курва (Станић, 1977: 36), Никола је, *шт□н□ веле*, вас о челика (Станић, 1977: 36), те: Он ће, *к□што чуем*, изиј о Илину дне (Станић, 1977: 36).

²⁷ Према мишљењу М. Станића (1977: 38), у примерима као што је: *Вичеш на мене биреко имаш десеторо ћеце, а не мене једнога!*, лексема *биреко* употребљена је као везник *као да*.

- (31) Да е добра задајати *кѠ што е вечати* (о жени) (Станић, 1977: 24), Нико вљешто не јаше зекана *кѠ што га Раде јаше* (Станић, 1977: 48);
- (32) *КѠко биднеш рекла*, нако ће бити (Станић, 1977: 25);
- (33) они су урадили *ка смо рекли* (како, као што) (Вушовић, 1927: 69), *Учини ко нѠ сам ти реко* (Пижурица, 1981: 217)²⁸;
- (34) Нијесам *колико јесан* (јесам) *ли мога оца* (Станић, 1977: 24), Није *кѠлико јѐ ли мој отац с Марића главице* (лежи мртав у гробљу) (Станић, 1977: 126)²⁹;
- (35) Не виђу *кѠлико да иг (очију) немам* (Станић, 1977: 38), Зорка зајарачила, више ме не слуша *кѠлико да не постоим* (Станић, 1977: 38), Да ми је да једем *кѠлико да не умрме о глади* (Станић, 1977: 126);
- (36) а. више добије *нек да се успособи* (Пецо, 1964: 163); б. волијо бик да ми то урадиш, *нѠ да ми даш лијену краву* (Вуковић, 1938–39: 104);
- (37) боље сам се удала, *нѠ што сам се надала* (Вуковић, 1938–39: 104);
- (38) А сад ово више иде *нѠ не иде* (Николић, 1991: 513);
- (39) а. јачије нема *што е Врановаче* (Ластавица, према Петровић, 1973: 160), Није нигда ни било боље *што е саде* (Петровић, 1978: 140); б. Рво сам у животу *што сам мого* (Станић, 1977: 36), Радијо сам *што сам умијо*, а *што нијесам*, нијесам ни дужан (Станић, 1977: 36), А. Колико тражиш за ову шиљеж? Б. *ШтѠ даш* (Станић, 1977: 48)³⁰; в. Он повика *штѠ га грло служи* (Станић, 1977: 48), *ШтѠ више имаш*, више ћеш бити и цијењен (Станић, 1977: 48).

У области поредбених конструкција бележе се везници: *као*³¹/*ка*³²/*ко*³³, *ки*,³⁴ *колико*, *него* / *но (ли)*,³⁵ *већ*, *вењ/вењго* (?), *ма* ‘више, него, највише’,

²⁸ Интересантна је реализација са елементом *но*.

²⁹ Овде би се могло радити о *колико ли*.

³⁰ За овај пример се наводи могућност употребе облика *шта* место *што*.

³¹ У вези са говором села Обади скреће се пажња на то да се употреба лика *као* своди „на случајеве поређења под претпоставком, уз претпоставку, затим – нечесто, кад се прецизира нека недовољно изражена особина” (Симић, 1978: 103).

³² Лик *ка* бележи се у говору србијанског Полимља (Николић, 1991: 512).

*што*³⁶. Конструкције са поредбеним *колико* примећују се у ускочком говору, *већ* и *ма* се уочавају у говору Горње Цапарде код Зворника, при чему се *већ* јавља упоредо са *него*, *вењ/вењго* – у говорима источне Херцеговине, док је *што* регистровано у говору Змијања, с тим што се за дати говор наводи да су конструкције са *него* обичније (Вуковић, 1938–39: 104; Петровић, 1973: 160; 1978: 140; Станић, 1977: 30, 38, 126, 135; Тешић, 1977: 240; Симић, 1978: 93; Пижурица, 1981: 217, 218; Ђукановић, 1983: 262; Павлица, 1984: 413, 414; Николић, 1991: 512–513; Марковић, 2011: 605):

- (40) а. Свако божије доба су ту били сигурни доћи, *као усред пола дана, к̄а усред пола ноћи* (Николић, 1991: 512–513); б. Ништа није друкчије, *к̄а ономе, к̄а ономе*, једнако је било (Николић, 1991: 512); в. Има дуга увета *ко у магарца* (Тешић, 1977: 240), У њега су пантоле *ко у мене* (Симић, 1978: 93), Ја учини се *кó нō аветан* (Пижурица, 1981: 217)³⁷;
- (41) Добар *ки поједан*, ја ти вељу (Пижурица, 1981: 217), лијеп *ки јабука* (Павлица, 1984: 414), брс *ки муња* (Павлица, 1984: 414);
- (42) Помисли, *бува к̄олико крпељ* (Станић, 1977: 126), Твој рукав је *к̄олико и мој* (Станић, 1977: 126), Да ми је скорупа *к̄олико с палца* (Станић, 1977: 126);
- (43) а. то е здравије *нег овај зид* (Петровић, 1973: 160), Волије метар оне горе (ливаде) *него два о те* (Станић, 1977: 30), Он боље зна *него ја и ти* (Николић, 1991: 513); б. Воли биг оног коња *н̄ чоека на њему* (Станић, 1977: 30), Он је радијо више *нō ја* (Николић, 1991: 513); в. Бољи је он јунак *н̄ли ти* (Станић, 1977: 30);

³³ За ускочки говор се наводи да је у примерима као што је: *Изѣде ко паице*, могућа и компаративна и квантитативна (*колико и паице, много*) семантичка нијанса (Станић, 1977: 38).

³⁴ У вези са колашинским *ки* каже се да семантички потпуно одговара регуларном *као и* (Пижурица, 1981: 217).

³⁵ За говор околине Колашина се скреће пажња на то да типични говорни представник неће употребити *него*, већ *но*; слично се констатује и за ускочки говор, у којем се уочава и *но ли* (Станић, 1977: 30; Пижурица, 1981: 218). Примећујемо да је *но* најчешће под (дугосилазним) акцентом или дужином.

³⁶ Посебан случај представљају редуковане поредбене реченице са *што*, попут: *Што стари*, све луђи, *Што ближе*, све теже (Станић, 1977: 35). За њих се истиче да компаратив редовно прати корелацију.

³⁷ И овде примећујемо *ко–но*.

- (44) Ја б волио бит без ручка *већ без цигаре* (Ђукановић, 1983: 262),
Бољи сам већ јуче (Ђукановић, 1983: 262);
- (45) боље ти је сад *већго сутра* (Пецо, 1964: 163);
- (46) Баш су мене варевали *ма икога* (Ђукановић, 1983: 262);
- (47) Ниједна војска нема праве боље *што француска* (Петровић, 1973: 160),
 Нема чудније аутобуса *што овај аутобус* (Петровић, 1973: 160),
 Ниједна дјевојка се у нас није боље удала *што она*
 (Петровић, 1973: 160).

Када је у питању прилог *колико*, односно израз *колико да*, у литератури је пажња посвећена углавном атипичним употребама. Тако се за примере из ускочког говора типа: *Нијесам колико јесан ли мога оца*, и: *Зорка зајарачила, више ме не слуша колико да не постоим*, наводи да дата лексема бива употребљена као компаративни везник *као* „губећи сваку везу са прилогом сем везу порекла или задржавајући још коју нијансу квантитативне адвербијалности” (Станић, 1977: 38).

При синтаксичкој обради прилога у истом говору за *колико* се истиче да се употребљава „у компарацији у случајевима величинског изједначења, тј. када се једна величина своди на величину друге”, као што је то у примеру: *Помисли, бува колико крпељ*, те да се у таквим и сличним примерима „приближава поредбеном везнику *као*” (Станић, 1977: 126, в. и 135).

Што се тиче поредбеног *што* у ускочком говору, указује се на употребу дате лексеме и у значењу прилога *колико*, *како*, у примерима типа: *Рво сам у животу што сам мого*, док се за примере типа: *Он повика што га грло служи*, наводи само вредност прилога *колико* (Станић, 1977: 36, 48).

Дати домен хипотаксе неопходно је систематски испитати.

УЗРОЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ. Поље узрочних реченица карактеришу следећи везници: *јер/јел*³⁸/*јера*³⁹, *јербо*, *ђе*, *зато ђе*, *е*, *зато е*, *кад*, *пошто*, *док*,⁴⁰ *чим*, *а*, *како*, *ко*,⁴¹ *што*, *као што*. Узрочно *е* литература бележи у говорима на подручју Црне Горе (Вушовић, 1927: 67–68; Вуковић, 1938–39: 103, 104;

³⁸ Интересантан је податак да се лик *јел* (поред *јер*) помиње само у вези са говором Срба у јужној Барањи, с тим што није дат пример (Sekereš, 1980: 160).

³⁹ Овај лик је забележен у говорима источне Херцеговине (Пецо, 1964: 163).

⁴⁰ У вези са ускочким говором примећује се да је обично под краткосилазним акцентом (Станић, 1977: 36).

⁴¹ Литература скреће пажњу на лик са дугосилазним акцентом (Симић, 1978: 100).

Пецо, 1964: 163; Петровић, 1973: 158; Станић, 1977: 23, 35, 36, 37; Тешић, 1977: 245; Симић, 1978: 100; Sekereš, 1980: 160, 164; Пижурица, 1981: 215, 217; Ђуровић, 1992: 324; Halilović, 1996: 211; Далмација, 1997: 142; Марковић, 2011: 605, 607).⁴²

- (48) а. Тадер се прозове Зета земља *јер је посто зет земље* (Станић, 1977: 23), Сами не можемо обрати *грожђе јер смо имали јутро и пол винограда* (Sekereš, 1980: 164); б. *јера је оди* (Пецо, 1964: 163);
- (49) нисам се прегледала *јербо сам дошла касно* (Далмација, 1997: 142), ишо сам у Бањалуку *јербо су ме звали* (Далмација, 1997: 142), *Јербо њу вода гони* (Марковић, 2011: 605);
- (50) наљутијо се *ђе му не дадок скорупа* (Вуковић, 1938–39: 103), Ми се зовемо Баићи *ђе ишо седом дана ко драги Баук* (Петровић, 1973: 158), Неће да каже *ђе не зна* (Тешић, 1977: 245), Он мисли *ђе он није кот куће* да море како оће (Марковић, 2011: 607);
- (51) *Затџо ђе га они мрзе*, мисли е су му то учињели (Пижурица, 1981: 217);
- (52) Бљеж у кућу е *ћеш озепсти* (Станић, 1977: 23), Поитајте е *ће киша* (Станић, 1977: 35), Љуте се е им не *пише* (Пижурица, 1981: 217), Не могу е ме боли *глава* (Пижурица, 1981: 217);
- (53) реко(х) *зато е си прије пита* (Вушовић, 1927: 68), То ти кажем не *затџо е га мрзим* (Пижурица, 1981: 217);
- (54) Залијепићеш долину *ка тако радиш* (Станић, 1977: 23), *Ка си ти зимус остала*, нећеш брзо умријети (Станић, 1977: 23), Па, добро, *кад звонар није код куће*, ја ћу мог оца мртвог донијети код вас (Sekereš, 1980: 164);
- (55) Ћеди па навези тај колијер *пошто сам ја у замету* (Станић, 1977: 23), На гувну је морало бит приправљено воде *пошто су те машине трошиле воду* (Sekereš, 1980: 164);
- (56) несрећна сам, *дџк сам те таког имала* (Вуковић, 1938–39: 104), Нећу док не могу (Станић, 1977: 23), Оће (пропасти) *дџк су наки* (нерадни) (Станић, 1977: 36), Ти од мене бржи. Лако е теби *дџк мене боли нога* (Симић, 1978: 100);
- (57) јадна е она, *чџм су јој ђеца онаке несреће* (Вуковић, 1938–39: 104);

⁴² За прелазне говоре јужне Босне и високе Херцеговине наводи се податак о употреби *јали/јал* место *или*, али и место *јер*: јамио сам кера *јали велка е шума* (Ђуровић, 1992: 324).

- (58) *Ѐ ја то тако*, не долазим (Пижурица, 1981: 215), *Ѐ су из вратили*, не ваља ствар никако (Пижурица, 1981: 215);
- (59) *Како није бијо у пријестолници*, цар Душан нареди да га одма возе у њу (Станић, 1977: 23), *Како није смијо казат никоме*, дође му д умре (да умре) о те тегобе (Станић, 1977: 23);
- (60) а. *Како си кџ си бијо болесан?* (Пижурица, 1981: 217); б. Имо сам торбицу упртњачцу, у њој љеба нисам имо, па ја, кџ *сиротиња* (Симић, 1978: 100),⁴³ Уранио да оре за шенце, јер у њи ние било сниега доли, кџ *у пољу не пада сниег ко у нас* (Симић, 1978: 100), Седамдесет и пет година... и отишо у комиту, па ја, болан, кџ *кад је луд* (Симић, 1978: 100),⁴⁴ Шта е? – Ја, кџ *ми то непријатно* (Пижурица, 1981: 217);
- (61) *Осевапијо си се што си ми ово дао* (Станић, 1977: 23), *СТИЈО сам да мрем што нијесам мого казат никоме* (Станић, 1977: 23), *Љутијо се што га нијесмо ишчекали* (Станић, 1977: 36);
- (62) *Као што није било путова*, кренуо е по беспућу (Станић, 1977: 36).

Што се тиче узрочног *јербо*, за неке говоре (говоре јужне Босне и високе Херцеговине) напомиње се да се чешће појављује него *јер* (Ђуровић, 1992: 324). С друге стране, када је у питању говор околине Колашина, истиче се да је *јер* у тој функцији непознато аутентичном народном говору, а слично се (имајући посебно у виду податке из дијалектолошких прилога са терена Црне Горе) констатује и за узрочне везнике *будући (да)*, *зашто* и *ком* (Пижурица, 1981: 217, 219).

Када је реч о узрочном *ко*, литература скреће пажњу на то да је овај везник експресивнији од осталих узрочних везника. Наводи се и да употреба овог везника (в. примере под б) „подразумијева сагласност саговорника у ономе што се износи одговарајућом реченицом са *ко*”. Уочава се и да су такве реченице увек накнадно додате (Симић, 1978: 100; уп. Пижурица, 1981: 217).

У вези са нестандартним узрочним везницима *јербо* и *ће* занимљива паралела могла би се успоставити са Ш-В и П-Т говорима (в. у Вујаклија, 2020: 162–164; Урошевић, 2011: 129).

И овај домен хипотаксе изискује систематска испитивања.

⁴³ Примећујемо непредикатску структуру.

⁴⁴ Овде се заправо реализује *ко кад*.

НАМЕРНЕ РЕЧЕНИЦЕ. У области намерних реченица бележе се следећи везници: *да, ли, дако*,⁴⁵ *еда*,⁴⁶ при чему се *дако* региструје у говорима на тлу Црне Горе. Функцију намерног везника на неки начин може остварити и императивно *нека* (Вуковић, 1938–39: 105; Станић, 1977: 23, 30, 32, 34, 38; Тешић, 1977: 245; Sekereš, 1980: 160, 164; Павлица, 1984: 413):⁴⁷

- (63) Пођосмо *да пластимо* (Станић, 1977: 23), Сваке јесени кад почне грожђе да зрија сваки виноградар шаље своје старије људе или жене *да чувају виноград да га чворц не нападају, не кваре грожђе* (Sekereš, 1980: 164);
- (64) а. доша *е не би л нам пумуга овријећи* (Павлица, 1984: 413), летим *не би ли стигла прије кише* (Павлица, 1984: 413); б. Потрчи, Саво, *нелиг* (нећеш ли их) *стићи* (Станић, 1977: 23), *Иди нећеш ли наћи оно шиљеже* (Станић, 1977: 34);
- (65) моли се Богу, *дâко му помогне* (Вуковић, 1938–39: 105), Поитајте *дâко стрпате прије кише* (Станић, 1977: 23), Дај ми они нож *дâко биг одро ово јагње* (Станић, 1977: 30), Зали га (јагње) *дâко оживи* (Станић, 1977: 30);
- (66) Пушти мало *нек се дане* (о јелу – да се охлади) (Станић, 1977: 23), Удајачи ту краву *нек скочи во на њу* (Станић, 1977: 32).

Што се тиче намерног *ли*, литература скреће пажњу на присуство негације уз потенцијал (в. 64а), као и на структуре са негираним облицима презента глагола *хтети* и инфинитивном допуном [в. 64б] (Павлица, 1984: 413; Станић, 1977: 23; Пижурица, 1981: 210; в. и Тешић, 1977: 245).

Када је у питању намерно *дако*, у вези са ускочким говором, указује се на развој намерног значења из оптативног (Станић, 1977: 30).

Сферу намерних реченица потребно је детаљније испитати, нарочито у вези са ареалном дистрибуцијом везника, те глаголских облика у протази.

⁴⁵ В. нап. 12.

⁴⁶ Примери употребе овог везника у намерним реченицама изостају.

⁴⁷ Треба напоменути да неки примери употребе везника *те* у зависним реченицама указују на прелаз ка хипотактичком финалном везнику: Дође *те све покути* (Пижурица, 1981: 218).

УСЛОВНЕ РЕЧЕНИЦЕ. На пољу условних реченица литература региструје следеће везнике: *ако*,⁴⁸ *ли*, *кад*, *да*, *што*, *а*. Условно *што* се бележи у говорима на подручју Црне Горе и у говору села Обади, док се на један пример везника *а* са условним значењем ‘ако, уколико’ скреће пажња у вези са говором околине Колашина. Посебан случај представљају тзв. кондиционално-ексклузивни и њима сродни везници *ако већ / већко / већако / већ ако*,⁴⁹ *кад већ (?)*,⁵⁰ те везник *нако*,⁵¹ који налазимо првенствено на простору Црне Горе, и, када је у питању ускочки говор,⁵² везник *сал да* ‘само да’ (Вуковић, 1938–39: 86–87, 104–105; Пецо, 1964: 177, 183, 184; Николић, 1972: 700; Станић, 1977: 24, 30, 33–34, 37, 98–99, 102, 105, 109–110, 115–116, 131; Тешић, 1977: 244; Симић, 1978: 99, 101; Sekereš, 1980: 160, 164, 167; Пижурица, 1981: 158, 160, 213, 215, 218, 219; Павлица, 1984: 412, 414; Далмација, 1997: 134; Драгичевић, 2007: 376).⁵³

(67) а. *ако бидем рекла то*, да ми се нос осјече (Вуковић, 1938–39: 87), *ако си слаго*, уватићемо т у лажи, *ако ли бидеш истину казо*, даћемо ти муштулук (Вуковић, 1938–39: 87)⁵⁴; б. *ако продам*, послаћу му (Пецо, 1964: 155), *Ако дођеш зарана*, ићемо у гљиве (Симић, 1978: 99); в. *ако пада киша*, година е добра (Павлица, 1984: 412); г. *Ако можнем*, доћи ћу ти на мобу (Станић, 1977: 102),

⁴⁸ На спорадичну појаву лика *ко* скреће се пажња у студији о ускочком говору (Станић, 1977: 37), а такав лик налазимо и у грађи с подручја источне Херцеговине (Пецо, 1964: 184).

⁴⁹ Дати везници најчешће су са акцентом или дужином на месту акцента.

⁵⁰ Уп. нап. 17.

⁵¹ Дати везник се по правилу реализује са (дугосилазним) акцентом или дужином.

⁵² Могло би се говорити о присуству овог везника у сфери условних реченица и на простору србијанског Полимља: Не познаем волове, *наком су кукуљски* (Николић, 1991: 513).

⁵³ За ускочки говор се наводи и условно *док*, које би прагматички посматрано могло бити уврштено у сферу условних везника: *Док се не наеде меса*, он не брои (Станић, 1977: 24, 36). Такође се скреће пажња и на условно *те* у значењу ‘ако’, с тим што су сви примери типа: А. Отеће ти Божо они цклад. Б. Нек ме појаше ко зекана *те ће* (Станић, 1977: 33). У вези са говором околине Колашина указује се на појаву *тек* са *ли*: *Т□к ли е то тако* – пропали смо (Пижурица, 1981: 219). Литература скреће пажњу и на разне модалне изразе условне семантике: *ћ□будē* – ‘ако буде хтео’, *м□гудē* – ‘ако буде могао’, те *т□кабудē* – ‘ако буде токало’ итд. (Тривунац, 2002: 15; уп. Пецо, 1964: 156; Halilović, 1996: 203).

⁵⁴ Овде примећујемо комбинацију *ако ли*.

- Даћу ти *ако имаднем* (Пижурица, 1981: 158); д. *ако те узбије*, бјежи (Пецо, 1964: 156), *Ако устражи пара*, треба му дати (Гешић, 1977: 244); ђ. *ако би пролазјо*, јави се (Далмација, 1997: 134); е. *Ако донесоше и донесоше*, добро и да јес – али не вјерујем (Пижурица, 1981: 213), *Ми ћемо овако ради*, па *ако виђоше* – фалај богу (→ ... нека је хвала богу) (Пижурица, 1981: 213); ж. *Машинари остану код машине спават* *ако је машина радила до навече*. *Ако је вршидба била готова раније*, онда се машина сели код другог домаћина (Секегељ, 1980: 164); з. *ако те пито*, реци му (Пецо, 1964: 156), *поздрави*, *ако ко пито за нас* (Пецо, 1964: 184); и. *ако се окиша*, пропадоше жита (Пецо, 1964: 177), *ако продам ође*, одох ти ја у Босну (Пецо, 1964: 177); ј. *ко буде ишо*, нек наврати (Пецо, 1964: 184), *Ко би убрали коју малину*, даћу ти (Станић, 1977: 37);
- (68) а. *Биднеш ли што чуо за Илију*, одма ми јави (Станић, 1977: 24); б. *Примакнеш ли ми се*, разбићу ти главу (Станић, 1977: 24), *Наћеш ли је*, реци јој да дође (Станић, 1977: 34); в. *Не шћесте ли ме послушати*, грдно ћете се кајати (Станић, 1977: 110), *Не урадите ли овако*, биће зла (Станић, 1977: 110);
- (69) *Кад би ми ти сково једне вериге да му склопим око врата*, тако би (биг) га најбоље уватио (Станић, 1977: 24), *Кад би га запало*, оџеко би ми нос (Станић, 1977: 37), *кад би ти ћио*, доблио би све (Далмација, 1997: 134);
- (70) а. укро би да смије (Далмација, 1997: 134); б. ја би се била вратила да сам смјела (Далмација, 1997: 134), да сам знао, био би се први јавјо (Далмација, 1997: 134); в. Могаг добро да ме ватра не упропаци (изгорела му кућа) (Станић, 1977: 24); г. *Да знадија да ћеш у Ругачицу*, реко би ти да ми купиш мало соли (Тешић, 1977: 244); д. *Да биасмо саћели оно сиена* (Симић, 1978: 99); ђ. *Да се не довати на руку*, оћаше главу разбити (Станић, 1977: 105); е. Имаг умријети да ми не даде саплак воде (Станић, 1977: 110); ж. *Да сам и ја игро*, имасмо четири штика (Станић, 1977: 109), *Да не уграби да е ударии*, закла ме (змија) (Станић, 1977: 109);
- (71) *неће*, *што га не б убијо* (Вуковић, 1938–39: 104), *не мореш*, *што не би све преврно* (Вуковић, 1938–39: 104), *Никад оно неће узети прут што му га нећеш у шаке дати* (Симић, 1978: 101), *Што ме (ако ме) неће зва*, нећу одит (Пижурица, 1981: 219);
- (72) *А си м ти најбољи*, пропали су начисто (Пижурица, 1981: 215);
- (73) а. *ако су већ дошли*, нек ме причекају (Павлица, 1984: 414); б. платићеш ми, *већко те не уватим* (Вуковић, 1938–39: 104); в.

- нећеш то учинит, *већ*ко си луд (Вуковић, 1938–39: 104), Нећемо бљежати, *већ* ако смо кукавице! (Станић, 1977: 33);
- (74) *кад* је *већ* тамо, нек остане (Павлица, 1984: 414);
- (75) платићеш ми, *на*ко те не уватим (Вуковић, 1938–39: 105), Пожњећу ја ово до довече *на*ко миг (ми их, руке) *живина* осијече (Станић, 1977: 30), Доћи ће *на*ко не имадну су чим (Станић, 1977: 30), дој ћу *на*ко умрем (Пижурица, 1981: 218), Неће то учиње *на*ко е полудио (Пижурица, 1981: 218), Нећу *на*ко га не виђу (Пижурица, 1981: 218);
- (76) Поткучијо би он њега *сал* да може (Станић, 1977: 34).

Када је у питању учесталост појављивања условних везника, у вези са говором Срба у јужној Барањи, уочава се да је најчешће *ако* (Sekereš, 1980: 164).

Што се тиче условног *што*, указује се на његову употребу у вредности условног *ако*, те на везаност за одричне реченице. Износи се и претпоставка да су условне реченице са датим везником постале од релативних реченица са значењском нијансом погодбености (Вуковић, 1938–39: 104; Симић, 1978: 101; уп. Пижурица, 1981: 219).

Када је реч о тзв. кондиционално-ексклузивним везницима *ако већ* / *већко* / *већ*ако / *већ* ако, радило би се о значењу ‘сем, осим ако’ (Станић, 1977: 33).

У вези са кондиционално-ексклузивним *нако* упућује се на значења ‘сем ако, осим ако’. Такође се скреће пажња на његово порекло од *но ако*, али се напомиње и да се по правилу не може заменити несажетом формацијом (Вуковић, 1938–39: 105; Станић, 1977: 30; Пижурица, 1981: 218).

Што се тиче глаголских облика у протази условне реченице, литература скреће пажњу на употребу футура II у реченицама са везницима *ако* и *ли* (типа: *ако бидем рекла, биднеш ли што чуо*), (углавном перфективног) презента у реченицама са истим везницима (типа: *ако продам, примакнеш ли ми се*), посебним творбеним формацијама презента (типа: *ако имаднем* – на простору Црне Горе, и: *ако те узбије*), затим, на употребу имперфекта у реченицама са везником *да* (типа: *да знадија*), аориста у реченицама са везником *ако*, односно *ли* (типа: *ако виђоше, не урадисте ли овако*), на терену Црне Горе, те (тзв. крњег) перфекта у реченицама са везником *ако* (типа: *ако те пито*), на простору говора источне Херцеговине и у централнохерцеговачком говору, у којем је, наводи се, уобичајен (Вуковић, 1938–39: 68, 86–87; Пецо, 1964: 183, 184; Николић, 1972: 700; Станић, 1977:

102, 109–110; 115–116; Тешић, 1977: 244; Симић, 1978: 99;⁵⁵ Sekereš, 1980: 167; Пижурица, 1981: 158, 160, 213; Павлица, 1984: 412; Драгичевић, 2007: 376).

На простору Црне Горе приметна је и конструкција *оћаг* (имперфекат) + *инфинитив* у главном делу (аподози) условне реченице са везником *да* као „потенцијал за прошлост”, као и (у ускочком говору) значењски слична (‘умало не + радња исказана инфинитивом’) конструкција *имаг* (аорист) + *инфинитив*, која се обично употребљава у главној реченици повезаној (везником *да*) са условном реченицом, која може изостати, али се подразумева (Станић, 1977: 105, 110; Пижурица, 1981: 209).

Обрађујући потенцијал I (у литератури – кондиционал I) и указујући на честу употребу потенцијала II (кондиционала II), те могућност да се замени потенцијалом I у говору Поткозарја, наводе се и условне реченице са везницима *кад*, када је у питању потенцијал I у главној и зависној реченици, *да*, када је реч о потенцијалу I и II у главној реченици, те *ако*, у вези са потенцијалом I у зависној реченици [типа: *кад би га запало, осеко би, ја би се (била) вратила да сам смјела, ако би пролазјо*] (Далмација, 1997: 134). У вези са ускочким говором скреће се пажња на кондиционалну употребу потенцијала, при чему се износе примери условних реченица са везницима *да* и *кад* и потенцијалом у аподози, односно, када је у питању други везник, и у аподози и у протази (Станић, 1977: 98–99).

Када је у питању употреба аориста у условним реченицама, за говор околине Колашина се наводи да се користи на месту футура II (примери са везником *ако*), те да дати облик „уноси наглашену нијансу неизвјесности”, при чему се посебан стилски ефекат постиже понављањем, што је и најчешћа појава (Пижурица, 1981: 213). За ускочки говор примећује се да аорист може бити употребљен у аподози условне реченице (примери са везником *да*) у значењу потенцијала, чиме се постиже јача експресија (типа: *да не уграби да е удариш, закла ме*), а да се у протази овог типа зависносложене реченице може употребити место футура II или презента у два вида (примери са везником *ли*): *Не шћесте ли ме послушати, грдно ћете се кајати, Не урадите ли овако, биће зла* (Станић, 1977: 109–110). Аорист се у аподози условне реченице (примери са везником *ако*) бележи и у говорима источне Херцеговине (Пецо, 1964: 177).

⁵⁵ Реч је о усамљеним облицима имперфекта са изостављеном главном реченицом.

С друге стране, у говору околине Колашина примећује се одсуство футура I, перфекта, те инфинитива на месту радног глаголског придева типа: *не будеш ли казати право, проклет да си* (Пижурица, 1981: 213), док се за говоре источне Херцеговине констатује да *прави* облик футура II није обичан (Пецо, 1964: 184). У говорима србијанског Полимља примећује се одсуство конструкције *оћаз* (имперфекат) + *инфинитив* (Николић, 1991: 493).

Поље условних реченица такође тражи детаљнија испитивања, која се првенствено тичу ареалне дистрибуције везника *што*, те глаголских облика у склопу овог типа зависноложене реченице.

ДОПУСНЕ РЕЧЕНИЦЕ. Сферу допусних реченица карактеришу следећи везници: *иако, премда*,⁵⁶ *макар*,⁵⁷ *да, кад* и *ма*. Посебно би се могли издвојити својеврсни везнички изрази: *све*⁵⁸ *ако, све да, све кад, ако и, па макар*,⁵⁹ *па ако, па да, па кад, таман да*. Извесну допусност налазимо и у примерима са *какав да, па мањ шта* и *мањ шта да* (Вуковић, 1938–39: 99–100, 103; Станић, 1977: 23–24, 34, 37–38, 99–100, 134; Симић, 1978: 101; Sekereš, 1980: 164; Павлица, 1984: 414; Ђуровић, 1992: 324; Марковић, 2011: 605).⁶⁰

- (77) Јешћу вала *иако су ми руке неопране* (Станић, 1977: 24), Ја ти желим сваку срећу *иако те узет нећу* (Станић, 1977: 24), Судили му и осудили га, *иако га нису никад нашли* (Марковић, 2011: 605);
- (78) а. *Премда су то и јони знали* (Марковић, 2011: 605); б. мислио се о народу *брем се борба води* (Ђуровић, 1992: 324), ожени се *брем теби није драга* (Ђуровић, 1992: 324);
- (79) Нећеш *макар се земља преврнула!* (Станић, 1977: 24), Попићу ту ракију *макар одма умро* (Sekereš, 1980: 164);

⁵⁶ За једну групу говора јужне Босне и високе Херцеговине скреће се пажња на лик *брем* (Ђуровић, 1992: 324), док се у вези са говорима црногорске источне Херцеговине указује на краћи облик *прем*, међутим, без навођења реченичног контекста (Вушовић, 1927: 66).

⁵⁷ Дати везник, у самосталној употреби или у склопу везничког израза, по правилу има акценат.

⁵⁸ Лексема *све* у склопу датих везничких израза веома често има акценат.

⁵⁹ Не истиче се веза са *па*, али примери илуструју дату комбинацију.

⁶⁰ У вези са колашинским говором скреће се пажња на *даће* у значењу ‘бар’, ‘па макар’ и сл., при чему би неки примери могли бити интерпретирани као допусне реченице: *Купићу да ћу се наима* (Пижурица, 1981: 216).

- (80) а. не дам, *да би црко* (Вуковић, 1938–39: 99), нећу ти дати, *да би ту мртав осто* (Вуковић, 1938–39: 99); б. не дам ти, *да цркнеш* (Вуковић, 1938–39: 100), Не дам *да ми даш пет иљада!* (Станић, 1977: 24); в. Вала те више нећу молити *да ће ми оне цоке све покрепати од глади* (Станић, 1977: 23); г. Нећеш *да си ми из ока кањуо!* (Станић, 1977: 24);
- (81) немам пара, *кад би ми очи ође извадијо за динар* (Вуковић, 1938–39: 99), Неј *кад би цанцо!* (био мртав) (Станић, 1977: 24), Не дам ти *кад би црко* (Симић, 1978: 101);
- (82) Оћу *ма ме стријељали* (Станић, 1977: 24);
- (83) *свѣ ако дође*, неће му моћи ништа (Вуковић, 1938–39: 103), *Све ако побљегне*, уватићемо га (Станић, 1977: 38);
- (84) *свѣ да дође*, нема му више мјеста ође (Вуковић, 1938–39: 103), *свѣ да му платиш колико треба*, неће љуцки да ти ради (Вуковић, 1938–39: 103), Не вљерује (не вљерујем му) *све да искрено каже* (Станић, 1977: 38);
- (85) *свѣ кад би га кумијо*, не да ти динара (Вуковић, 1938–39: 103), *свѣ кад би га клао*, не би ти казо ништа (Вуковић, 1938–39: 103), *Све кад би ударила киша*, житима не би помогла (Станић, 1977: 38);
- (86) *Ако е и грдна*, она е од лозе Немањића (Станић, 1977: 23);
- (87) не дам *на макар црка* (Павлица, 1984: 414), даћу му *на макар ми га никет не вратијо* (Павлица, 1984: 414);
- (88) Богами ћу са шес *на ако ће све у воду!* (Станић, 1977: 23–24);
- (89) Не дам *на да ће о тебе провисор бити* (Станић, 1977: 24), Нећеш *на да си ми на око испо!* (Станић, 1977: 24);
- (90) Оћу *на кад би (биг) главу изгубијо!* (Станић, 1977: 24);
- (91) Нећеш таман *да ће о тебе милистор бити!* (Станић, 1977: 24), Е нећу таман *да до сутра нећу ништа у уста ставити!* (Станић, 1977: 34);
- (92) Не отрицавам се ја њега *какав да е* (Станић, 1977: 23);
- (93) а. Није му било по вољи *на мањ штã радили* (Марковић, 2011: 605); б. *мањ штã да је куповато* (Марковић, 2011: 605).

Што се тиче учесталости допусних везника, у вези са говором јужнобарањских Срба, сазнајемо да су најчешћи *иако* и *макар* (Sekereš, 1980:

164). С друге стране, за говор околине Колашина констатује се одсуство допусног *мада*, али и *премда* (Пижурица, 1981: 219).⁶¹

Када је реч о изразима *све ако*, *све да*, *све кад*, указује се на њихову вредност ‘ако и, и ако’, ‘макар’ и сл., те да *све* појачава концесивност реченице (Вуковић, 1938–39: 103; Станић, 1977: 37–38).

Литература истиче и да везник *на* са везником *да* има тзв. асеверативну моћ за смисао зависне реченице, те да то исто имамо и у споју *таман* и *да* (Станић, 1977: 34).

Када је у питању употреба глаголских облика у овом типу зависнослужених реченица, у вези са говором Пиве и Дробњака, скреће се пажња на „једну врсту потенцијала” уз допусно *кад* и *да* „кад се у главној одричној или потврдној реченици изриче одлучност невршења или вршења, а у споредној могућност извршења или вршења радње у будућности, условљену неизвршавањем или извршењем радње у главној реченици” (типа: *не дам, да би црко*). Напомиње се да у овој конструкцији може доћи, мада ретко, и презент [типа: *не дам ти, да цркнеш*] (Вуковић, 1938–39: 99). Употреба везника *кад* и *да* уз потенцијал у допусном значењу наводи се и за ускочки говор („у јаким ситуацијама, кад се две моћне околности супротстављају једна другој, од којих она у зависној реченици пада пред оном у главној”), те, када је у питању везник *кад*, говор села Обади (Станић, 1977: 99–100; Симић, 1978: 101), док се презент у функцији футура II у допусним реченицама помиње у вези са колашинским говором, с тим што се не наводе примери (Пижурица, 1981: 158). За ускочки говор се такође износи, додуше, спорадична, могућност замене описаног типа потенцијала презентом, али и футуром I (типа: *Вала те више нећу молити да ће ми оне цоке све покрепати од глади*) (Станић, 1977: 100).

На послетку, у компаративној перспективи посматрано, интересантно је одсуство везника *мада*, који је пак уобичајен у Ш-В говорима и који се, када су у питању П-Т говори, везује за градски говор Ниша. С друге стране, занимљива је појава везника *иако* и, пре свега, *премда*, које литература о Ш-В говорима не региструје и чије се одсуство у банатским говорима експлицитно наводи (в. у Вујаклија, 2020: 165–167; Урошевић, 2011: 130–131).

Како би се поуздано и прецизно утврдио инвентар и ареална дистрибуција допусних везника, неопходна су даља истраживања.

⁶¹ Скреће се пажња и на одсуство допусног *буд(и)*, мада би се овде више радило о паратактичким структурама (уп. Вуковић, 1938–39: 103).

ПОСЛЕДИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ. Последичне реченице најслабије су истражен домен хипотаксе у Х-К, а рекло би се и у осталим, говорима српског језика (в. у Вујаклија 2020: 153, нап. 5; Урошевић 2011: 131). Литература обавештава о везнику *да* у овој сфери (Станић, 1977: 24; Sekereš, 1980: 160):⁶²

(94) Угри воду толико *да умре ладноћа* (Станић, 1977: 24), Испуљише ми очи *да испадну* (Станић, 1977: 24), Толико ме бијо сан обрво *да се нијесам могла с мљеста помаћи* (Станић, 1977: 24).

Јасно је да овај домен хипотаксе захтева систематска испитивања.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Предмет овог рада била је систематизација досадашњих сазнања о зависносложеним реченицама у Х-К дијалекту. Утврђено је да је овај домен синтаксе описиван парцијално и диференцијално, пре свега, издвајањем везника који показују разлике у односу на стандардни језик. Обједињавањем досадашњих налаза о хипотакси Х-К дијалекта направљен је инвентар везника за сваки тип зависносложене реченице, који у будућим истраживањима треба допунити.

На основу састављеног инвентара хипотактичких везника може се уочити да Х-К дијалекат у испитиваној сфери испољава не толико специфичности које би га разликовале од осталих дијалеката српског језика колико повезаност са неким другим дијалекатским типовима, односно унутардијалекатске специфичности, као што је то увођење допунских реченица везником *е* (*ја виђу е лаже*), карактеристичним преваходно за херцеговачко-крајишке говоре на подручју Црне Горе. Тиме се потврђују досадашња сазнања о разуђености Х-К говора која су била утемељена првенствено на фонолошким и морфолошким анализама (в. нпр. П. Ивић 2009: 17–38) и показује како и један мали сегмент синтаксе може допринети сагледавању физиономије једног дијалекта.

На даљим је истраживањима да се детаљније утврди ареална и семантичко-прагматичка дистрибуција везника, али испитају и друга релевантна синтаксичка својства зависносложених реченица у овом дијалекту,

⁶² Евантуално би се могло говорити и о последичном *те*, али у забележеном примеру пре би било речи о паратактичком везнику који корелативне предикације доводи у узрочно-последичну везу: Шта су радили *те су овако уморни*? (Станић, 1977: 24).

као што је то временска формализација глагола у протази неких типова зависносложених реченица.

Danka Vujaklija

HYPOTAXIS IN THE HERZEGOVINA-KRAJINA DIALECT (RESEARCH SO FAR)

Summary

This paper attempts to give an overview of previous research on hypotactic structures in the Herzegovina-Krajina dialect by determining the theoretical and methodological frameworks in which the research was conducted, and systematizing the results obtained in them, in order to facilitate future research. The obtained findings have been compared with the results of examining this topic in the Šumadija-Vojvodina and Prizren-Timok speeches and some possible guidelines for further research have been provided.

The author concludes that the hypotactic structures in the Herzegovina-Krajina dialect are partially and differentially investigated: the researchers focused on conjunctions that show differences in their form and function/meaning in relation to the standard language, as well as conjunctions that do not exist in the standard language. This is characterized by previous examinations of hypotactic structures in the Šumadija-Vojvodina and Prizren-Timok speeches.

Having this in mind, the paper presents the basic characteristics of the dependent clauses in the Herzegovina-Krajina dialect. First of all, an inventory of conjunctions has been made, which in future research should be supplemented by: (a) relative clauses: *koji, što/šta, čiji, kakav, koliki, ko, da, te, đe*; (b) complement clauses: *da, e, što, đe, kako, dako, neka*; (c) spatial clauses: *đe (goj), đe (goj) šta, kud (goj) / kudiје*; (d) time clauses: *kad(a), dok, dokle, pošto, kako, čim, a, tek (što), prije no (što), otkad, otkako (?)*; (e) manner/comparative clauses: *ko da, ko što, kako, ka/ko, koliko, koliko da, nego/no da, no što, no, što*; (f) causal clauses: *jer/jel/jera, jerbo, đe, zato đe, e, zato e, kad, pošto, dok, čim, a, kako, ko, što, kao što*; (g) purpose clauses: *da, li, dako, eda, neka*; (h) conditional clauses: *ako, li, kad, da, što, a*; (i) concessive clauses: *iako, premda, makar, da, kad, ma*; (j) effect clauses: *da*.

Based on the compiled inventory of hypotactic conjunctions, it can be concluded that the Herzegovina-Krajina dialect has no features that would distinguish it from other Serbian dialects, but it shows the features that connect it with some other Serbian dialects, i.e., intradialectal specifics, such as the use of complement conjunction *e* (i.e., *Ja viđu e laže*) in Montenegro.

Keywords: Serbian, Herzegovina-Krajina dialect, dialectology, dialect syntax, hypotaxis.

LITERATURA

- Antonić, I. (2018). Rečenice s vremenskom klauzom. U: *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku* (P. Piper, red.). Novi Sad: Matica srpska – Institut za srpski jezik SANU, 289–363. (objavljeno na ćirilici)
- Dalmacija, S. (1997). *Ijekavski govori Potkozarja*. Banjaluka: Narodna i univerzitetska biblioteka „Petar Kočić”. (objavljeno na ćirilici)
- Dešić, M. (1976). Zapadnobosanski ijekavski govori. *Srpski dijalektološki zbornik*, 21. (objavljeno na ćirilici)
- Dragičević, M. (1986). Govor ličkih jekavaca. *Srpski dijalektološki zbornik*, 32. (objavljeno na ćirilici)
- Dragičević, M. (2007). O govoru Srba Banje Vrućice kraj Teslića I (fonetske i morfološke osobine). *Srpski dijalektološki zbornik*, 54, 323–401. (objavljeno na ćirilici)
- Đukanović, P. (1983). Govor sela Gornje Caparde (kod Zvornika). *Srpski dijalektološki zbornik*, 29, 191–294. (objavljeno na ćirilici)
- Đurović, R. (1992). Prelazni govori južne Bosne i visoke Hercegovine. *Srpski dijalektološki zbornik*, 38, 9–378. (objavljeno na ćirilici)
- Halilović, S. (1996). Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, 7.
- Ivić, M. (1963). Repertoar sintaksičke problematike u srpskohrvatskim dijalektima. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 6, 13–30. (objavljeno na ćirilici)
- Ivić, P. (2009). *Srpski dijalekti i njihova klasifikacija*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. (objavljeno na ćirilici)
- Kašić, Z. (1995). Govor Konavala. *Srpski dijalektološki zbornik*, 41, 241–396.
- Marković, S. Z. (2011). Govor Užičke Crne gore. *Srpski dijalektološki zbornik*, 58, 337–672. (objavljeno na ćirilici)
- Nikolić, M. B. (1972). Govor sela Gorobilja (kod Užičke Požege). *Srpski dijalektološki zbornik*, 19, 619–746. (objavljeno na ćirilici)
- Nikolić, M. (1991). Govori srbijanskog Polimlja. *Srpski dijalektološki zbornik*, 37, 1–548. (objavljeno na ćirilici)
- Pavlica, D. (1984). O govoru okoline Udbine. *Srpski dijalektološki zbornik*, 30, 357–424. (objavljeno na ćirilici)
- Pavlović, S. (2009). *Starosrpska zavisna rečenica od XII do XV veka*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. (objavljeno na ćirilici)
- Pešikan, M. B. (1965). Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori. *Srpski dijalektološki zbornik*, 15, 1–294. (objavljeno na ćirilici)

- Petrović, D. (1973). *O govoru Zmijanja* [Poseban otisak iz Zbornika za filologiju i lingvistiku knj. XIV/1–2 i XV/1–2 štampan prema odluci Izvršnog odbora Matice srpske od 26. juna 1972. godine]. Novi Sad: Matica srpska. (objavljeno na ćirilici)
- Petrović, D. (1978). *Govor Banije i Korduna*. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Prosvjeta. (objavljeno na ćirilici)
- Peco, A. (1964). Govor istočne Hercegovine. *Srpski dijalektološki zbornik*, 14, separat 1, 1–200. (objavljeno na ćirilici)
- Peco, A. (1985). Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne. Morfologija [Poseban otisak]. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, 5. (objavljeno na ćirilici)
- Pižurica, M. (1981). *Govor okoline Kolašina*. Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti. (objavljeno na ćirilici)
- Sekereš, S. (1980). Govor Srba u južnoj Baranji. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 23/2, 127–188.
- Simić, M. (1978). Govor sela Obadi u bosanskom Podrinju. *Srpski dijalektološki zbornik*, 24, 1–124. (objavljeno na ćirilici)
- Stanić, M. (1977). Uskočki govor II. *Srpski dijalektološki zbornik*, 22, 1–157. (objavljeno na ćirilici)
- Stevanović, M. S. (1933–34). Istočnocrnogorski dijalekat. S kartom uz tekst. *Južnoslovenski filolog*, 13, 1–128. (objavljeno na ćirilici)
- Tešić, M. (1977). Govor Lještanskog. *Srpski dijalektološki zbornik*, 22, 159–328. (objavljeno na ćirilici)
- Trivunac, R. (2002). Uz Rječnik dubrovačkog govora. U: Bojanić, M.–R. Trivunac (2002). Rječnik dubrovačkog govora. *Srpski dijalektološki zbornik*, 49, 9–18. (objavljeno na ćirilici)
- Urošević, D. (2011). Dosadašnja ispitivanja hipotaktičkih struktura u prizrensko-timočkim govorima. U: Žugić, R. (ur.) (2011). *Dijalekat – dijalekatska književnost*. Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Leskovačkom kulturnom centru 18. decembra 2010. godine. Leskovac: Leskovački kulturni centar. 123–133. (objavljeno na ćirilici)
- Urošević, D. (2015). *Relativna rečenica u šumadijsko-vojvođanskom dijalektu*. Doktorska disertacija (rukopis). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet. (napisano na ćirilici)
- Vujaklija, D. G. (2020). Hipotaksa u šumadijsko-vojvođanskom dijalektu (dosadašnja istraživanja). U: Trajković, T. – N. Jović (ur.) (2020). *Na temeljima narodnih govora*. Zbornik radova posvećen prof. dr Jordani

Marković povodom odlaska u penziju. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu. 151–168. (objavljeno na ćirilici)

Vuković, J. (1938–39). Govor Pive i Drobnjaka. *Južnoslovenski filolog*, 17, 1–113. (objavljeno na ćirilici)

Vušović, D. (1927). Dialekt Istočne Hercegovine. *Srpski dialektološki zbornik*, 3, 1–70. (objavljeno na ćirilici)